

УДК 37.091.4:821.161.2 (477) «712»

В.О. ЧЕРНЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Полтава

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА СУЧАСНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

У статті розглядається проблема зв'язку педагогічних ідей Лесі Українки із завданнями сучасного національного виховання. Аналізується виховне середовище родини Косачів-Драгоманових як середовище українського елітного виховання

Ключові слова: *Леся Українка, виховання, національне виховання, культурна еліта, сучасна освіта, педагогічні ідеї.*

Актуальність теми. Сучасний період розвитку людської цивілізації визначається процесами глобалізації та інтеграції майже всіх сфер суспільного життя. Ці процеси спрямовані на формування єдиного політико-економічного світового простору. Звісно, це стосується виховання й освіти, які в наш час розглядаються як провідні фактори світової інтеграції. І разом з тим збереження національної самоідентичності українців постає першочерговим завданням.

Сьогодні актуальним для духовного життя українського народу є більш повне пізнання вітчизняної історії, відкриття нових імен, аналіз із сучасних позицій відомих раніше ідей у суспільній думці та педагогіці. Зокрема, значної ваги набуває сьогодні вивчення педагогічних поглядів нашої видатної співвітчизниці Лесі Українки – жінки визначної освіченості, гарячої патріотки і водночас людини європейської культури.

Огляд наукових досліджень. Особистості Лесі Українки завжди приділялася велика увага з боку літературних критиків, біографів та діячів культури – О. Бабишкіна, О. Дейча, М. Деркач, І. Денисюка, Д. Донцова, М. Євшана, А. Каспрука, А. Костенка, Л. Міщенко, М. Мороза, Є.Шаблювського, С. Шаховського. В останні роки помітними постатями в лесезнавстві є дослідниці В. Агеева, А. Бичко, А. Дибя, О. Забужко, М. Кармазіна. Досить ретельно вченими розглядалася біографія Лесі Українки, часто в контексті всієї її знаної в українській історії родини. В останні роки з'явилися дослідження історичних, соціально-політичних, філософських поглядів письменниці (Ю. Багаліка, А. Криловець, Ю. Кузьминець, Л. Скупейко). Значна кількість публікацій як радянських часів, так і періоду незалежної України, присвячені проблемам вивчення творчості Лесі Українки в загальноосвітній школі. Однак на більш детальний розгляд, зокрема, в контексті проблем сучасної освіти, заслуговують педагогічні ідеї Лесі Українки. В різний час вони розглядалися Л. Артемовою, О. Березюк, М. Гриньовою, В. Смалем, В. Струманським, Н. Шевченко, І Шиманською, проте системного узагальнення з позицій українського сьогодення вони ще не знайшли, і зокрема, стосовно проблем національної школи і виховання.

Мета даної статті – простежити зв'язок педагогічних ідей Лесі Українки з провідними завданнями сучасної української школи.

Виклад основного матеріалу. Видатна письменниця не створила праць, де б послідовно виклала свої педагогічні ідеї. Проте аналіз її творчого спадку дозволив виявити наступне.

Громадська практика і творчість Лесі Українки слугували втіленням низки ідей, вагомих для тогочасного українського суспільства і значущих для сучасної освіти, а саме: суспільна значущість повинна розглядатися як найвагоміша характеристика особистості; неприпустимість пріоритету певної нації; значущість рідної мови для збереження і розвитку нації; вагомість українознавчого компоненту в вихованні;

сім'я, її традиції і цінності повинна розглядатися як незамінний чинник формування та функціонування особистості; бажана зорієнтованість системи освіти на забезпечення всебічного розвитку людської особистості; необхідність вдоволення матеріальних, методичних, кадрових запитів школи; вагомість у національному вихованні українця християнського чинника; формування людини як свідомого творця власної долі.

Значущість Лесиних педагогічних ідей має історичне підґрунтя, що повинне враховуватися при їх оцінці з позицій сьогодення.

Часовий проміжок із кінця XVIII до початку XX століття позиціонується дослідниками як час українського національно-культурного відродження, змістом якого є «процес набуття етносом таких якісних рис, які дозволяють йому усвідомити себе нацією, дійовою особою історії й сучасного світу. Об'єктивна мета процесу національного відродження полягала в оздоровленні і консолідації української нації та відтворенні української державності» [2, с. 392].

Українське національно-культурне відродження як провідна характеристика періоду життя і творчості Лесі Українки не повинне вважатися виключно наслідком опору найбільш свідомої частини українського суспільства денационалізуючій політиці російського царизму. В його основі яскраво вирізняються і ознаки природного загальнокультурного розвитку, духовного прогресу українського народу, насамперед – його еліти.

Як зазначає І. Хлистун [6, с. 9], серед характерних для суспільства груп еліти (культурницької, владної, бізнесової та професійної) саме культурна вирізняється як сподвижник і каталізатор прогресивних ідей та процесів, концентрує в собі риси національного ідеалу, стає осередком народної творчості, володіє інтелектуальним, культурним, моральним, цивілізаційним потенціалом суспільства, піднімає духовність, формує загальнонаціональну ідею, цілі і шляхи розвитку вітчизни. Окрім того, зазначає дослідниця, елітність не пов'язується безпосередньо з соціальним походженням особи, її майновим станом, а визначається духовно-інтелектуальними особливостями людини, детермінованими цілим комплексом чинників – вихованням, освітою, суспільним оточенням.

Приймаємо як важливу для подальшого дослідження думку І. Хлистун щодо критеріїв елітарності, якими «виступають: національна свідомість, громадянська активність особистості, патріотизм, загальна освіченість, шляхетність, мудрість, мужність, культура поведінки, які формуються, розвиваються завдяки цілеспрямованому, організованому, систематизованому впливу вихователів» [6, с. 9-10].

Основним середовищем виховання української еліти кінця XIX – початку XX століття слід вважати родину. Безумовно, формування світогляду майбутньої письменниці, розвиток її особистості і постійне зростання творчого таланту великий вплив мала саме її родина, котра постійно плекала природну обдарованість Лесі: мати – Ольга Петрівна Драгоманова-Косач (письменниця Олена Пчілка), батько – Петро Антонович Косач, людина широко освічена, член «Старої громади», дядько – Михайло Петрович Драгоманов – високоосвічений історик-науковець [3, с. 29]. І хоча постать батька дещо блякне на тлі дружини та її брата – людей знаних, обдарованих, надзвичайно активних у соціально-політичному плані, так, що деякі дослідники взагалі ігнорують вплив «косачівського» начала на формування особистісних якостей Лариси Петрівни [1, с. 198], але досить багато батьківських рис проявились у її характері з усією очевидністю.

Діти родини Косачів отримали чудову освіту, хоча й різними шляхами. За спогадами І. Косач-Борисової, Леся „через свою хворобу ніколи ні в якій школі не вчилась, а, зрештою, була освіченішою від нас усіх, без школи”. Старший брат Михайло, хоч і вчився вдома до п'ятого класу, скінчив школу зі срібною медаллю, захистив

дисертацію з фізики і мав через свою талановитість значні перспективи, які обірвала рання смерть. „Сестра Ольга ... скінчила вищу освіту лікарську, сестра Оксана не скінчила консерваторії, але вчилася на інженера. Микола скінчив сільськогосподарський інститут, Київський політехнічний інститут, ” – згадувала Ізидора Петрівна. Сама ж вона, скінчивши гімназію, вступила на єдині в Росії сільськогосподарські курси у Петербурзі [5, с.79-80]. Але ще більш важливим бачиться характеристика родини як досконалого виховного середовища.

Аналіз умов, у яких зростала і виховувалася Лариса Косач, показує: не одна родина, а сукупність, співдружність сімей, пов'язаних не лише як родичі, а і як єдина національно-культурна спільнота, створювали соціально-педагогічне середовище, здатне сформувати повноцінну елітарну особистість. Зіставляючи ці умови з сутністю поданих вище критеріїв елітарності, бачимо, що останні неможливі без залучення особистості до більш широкої соціальної практики, ніж вузько сімейна. На це нам бачаться наступні підстави:

1. Національна свідомість та громадянська активність як критерії елітності тісно пов'язані між собою і є чинниками особистісної дієвості, зорієнтованої на розвиток і впровадження національної ідеї. Щоб стати виразником ідеї своєї нації, треба мати відчуття причетності до неї, яке формується у взаємодії з іншими представниками цієї нації. В іншому випадку мова може йти лише про формування суб'єктивних поглядів, зумовлених характеристиками та пріоритетами вузького родинного кола. Останнього недосить також і для високорозвиненого патріотизму як якості, що передбачає здатність до широкого соціального бачення, а не лише обстоювання інтересів найближчих людей.

2. Освіченість елітарної особистості є соціальним продуктом. Соціальність освіченості виявляється, насамперед, у системі цінностей, що, будучи притаманними середовищу життя і виховання дитини, зумовили вибір нею напрямку і рівня здобуття освіти. По-друге, можливість самого здобуття освіти, матеріальне забезпечення включення дитини до освітнього процесу пов'язані з можливостями того соціуму, звідки вона походить, його традиціями, уявленнями про належне, або ж освітніми ідеалами. Екзистенційне призначення освіченості не є єдиним, воно тільки відображає вимоги до людини як інтелектуально та духовно розвинутої істоти, що визнаються значущим соціальним оточенням.

3. Шляхетність та культура поведінки в системі критеріїв елітності особистості є якостями зовнішнього спрямування: на відміну від, скажімо, мужності, вони потребують адресата, іншого суб'єкта, у взаємодії з яким тільки й набувають чинності. При цьому самі вони також сформовані під впливом середовища, яке надає переліченим якостям конкретно-діяльній завершеності.

4. Мудрість та мужність виступають регуляторами ставлення особистості до себе самої та до ситуацій довколишнього світу. Вони виявляють себе через прийняті людиною рішення щодо особливостей реагування на певні умови та обставини життя, детермінуючись системою актуальних цінностей гуманістичного характеру, прийняття якої є свідченням довіри до оточення, впевненості в його високій вартості. Усвідомлення цієї вартості можливе лише на певному соціальному тлі, яке є значущим для людини, тобто, частиною якого вона себе усвідомлює і задля процвітання якого працює.

Перелік ознак елітарності особистості, спираючись на вивчення біографічних даних Лесі Українки, опис її найближчого оточення, вважаємо за потрібне доповнити такою якістю, як здатність до взаємодії, що проявляється на всіх рівнях – особистому (товариськість, емпатійність, здатність до глибоких почуттів і взаємодопомоги), родинному (відкритість родинних контактів щодо спорідненого соціального середовища), широко соціальному (здатність інтеруватися до спільнот, які не на-

лежать безпосередньо до культурної еліти українців, навіть часто не є українцями за національністю, але втілюють у собі те найбільш цінне, що поєднує передових діячів гуманістичного спрямування різних народів).

В умовах сучасної України, коли вплив національної ідеї на освіту та виховання набув загальнодержавної ваги, завдання національного виховання є першочерговими для української школи. І хоча елітарні умови самі по собі не можуть бути масовими, проте вони цінні насамперед своєю якістю – концентрувати найбільш важливі ознаки національного виховання, формувати його ідеал, що повинен слугувати для постановки виховної мети у педагогічному процесі на національних засадах, де б він не здійснювався.

Сьогодні в українській школі процес національного виховання окреслюється «Концепцією виховання дітей та молоді в національній системі освіти» [4], відповідно до якої інтегруючою основою національної системи виховання є спільність історико-географічного походження, мови, культури і традицій, усвідомлення своєї приналежності до українського суспільства. Науково обґрунтоване, належним чином організоване виховання відображає духовний поступ народу, процес збереження й збагачення його культури. В умовах політичних заборон в підросійській Україні наприкінці XIX століття міцнів рух національного відродження. У пострадянському просторі основним обмеженням бачиться обмеження психологічне, коли в умовах культурного вибору людина може й повинна сама його робити. Але, на жаль, не завжди робиться вибір на користь саме вітчизняної культури.

Відповідно до Концепції, національне виховання має суспільний характер. До нього причетні сім'я, найближче соціальне оточення. Роль держави полягає у координації виховних зусиль усіх інституцій суспільства, забезпечення його єдності та пріоритету загальнодержавних (національних) інтересів. Таке виховання здатні забезпечити родини, подібні до родин української культурної еліти кінця XIX ст. І хоча з відомих причин саме ця еліта вже незворотно втрачена, але видається доречним включити до шкільних курсів етики, літератури тощо теми, де майбутні батьки і матері отримували б основи українського елітарного виховання.

Педагогічний процес у сучасній загальноосвітній та вищій школі може враховувати погляди Лесі Українки щодо: поєднання у змісті освіти національного та загальнолюдського; ствердження пріоритету гуманістичних цінностей загальнолюдського плану без приниження значення національних цінностей українського народу; формування взаємин у сім'ї як виховному середовищі, що поєднує ознаки мікросередовища (родина) та макросередовища (суспільство); формування уміння конструктивної життєтворчості особистості в умовах, які є для неї несприятливими з об'єктивних причин (хвороба, обмеженість соціальних можливостей тощо).

Висновки. Життєвий шлях Лесі Українки та її творчий спадок може розглядатися в сучасній педагогіці як ще не досить вивчене і узгоджене з викликами сучасності джерело творчих ідей для науковців і практиків, спрямованих на сприяння побудові педагогічного впливу на гуманістичних засадах, з урахуванням національних засад освітнього процесу як однієї з найважливіших його характеристик у сучасній Україні.

Список використаної літератури

1. Артемова Л.В. *Історія педагогіки України* / Л.В.Артемова. – К.: Либідь, 2006. – 422 с.
2. *Історія світової та української культури* / В. Греченко, І. Чорний, В.А. Кушнерук, В. А. Режко. – К.: Літера, 2000. – 464 с.
3. Кармазіна М. *Леся Українка* / М. Кармазіна. – К.: Альтернативи, 2003. – 416 с.
4. *Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти*. – К.: Освіта, 1997. – 24 с.

5. Одарченко П. Інтерв'ю з Ісидорою Косач-Борисовою: [Про Лесю Українку] / П. Одарченко // Українська література: Зб. вибр. ст. – К., 1995. – С. 79-88.

6. Хлисту́н І.Г. Національне виховання в родинях української еліти (кінець XIX – початок XX століття): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / І. Г. Хлисту́н; Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2006. – 229с.

7. Черненко В.О. Внесок Лесі Українки у становлення і розвиток національного шкільництва і освіти в Україні кінця XIX – початку XX століття / В.О. Черненко // Сучасна наука в мережі інтернет: матер. Сьомої Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції. – Ч. 4. – С. 37-39.

В. А. Черненко

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленко, Полтава

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ ЛЕСИ УКРАИНКИ И СОВРЕМЕННОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

В статье рассматривается проблема связи педагогических идей Леси Украинки с задачами современного национального воспитания. Анализируется воспитательная среда семьи Косачей-Драгомановых как среда украинского элитного воспитания.

Ключевые слова: Леся Украинка, воспитание, национальное воспитание, культурная элита, современное образование, педагогические идеи.

V. O. Chernenko

Poltava Korolenko National Pedagogical University, Poltava

PEDAGOGICAL IDEAS OF LESIA UKRAYINKA AND MODERN NATIONAL EDUCATION

The article deals with the problem of connection between pedagogical views of Lesia Ukrayinka and the tasks of the modern national education. The educational environment of Kosach-Drahomanovs as the centre of the ukrainian elitist education is analysed.

Key words: Lesia Ukrayinka, education, national education, cultural elite, modern education, pedagogical ideas.